

RELACJE NAUCZYCIEL- UCZEŃ

Problemem o głównym znaczeniu dla zorganizowania procesu wychowania szkolnego jest układ wzajemnego kontaktowania się między nauczycielem a uczniem na tle lub w obecności innych uczniów.

Nauczyciel i uczniowie wzajemnie się obserwują, porozumiewają. Można powiedzieć, że nauczycieli uczeń pozostają ze sobą w interakcji. Wzajemna interakcja ma spowodować określone skutki wychowawcze i dydaktyczne.

W skład procesu interakcji wchodzi dwa zjawiska:

- postrzeganie się
- porozumiewanie się

Postrzeganie to zdobywanie informacji za pomocą własnych zmysłów. Porozumiewanie się to przesyłanie informacji z jednego miejsca w drugie. Może odbywać się werbalnie i niewerbalnie. Niewerbalne formy porozumiewania się to: kontakt fizyczny, bliskość fizyczna, ruchy orientacyjne (zajmowanie określonego miejsca np. w pokoju), ruchy całego ciała, gesty, ruchy głową, wyraz twarzy, wygląd zewnętrzny, pozalingwistyczne aspekty mowy.

W relacjach nauczyciel- uczeń interakcje oznaczają:

- nauczyciel postrzega ucznia i/lub nadaje do niego wiadomości
- uczeń postrzega nauczyciela i/lub nadaje do niego wiadomości

Wszystko to dzieje się w warunkach określonych przez tło, jakie dla interakcji stwarzają właściwości zespołu wychowanków, swoiste wymogi klasy szkolnej oraz realizowane w zespole zadania, w związku z którymi przebiega interakcja.

Do opisu tych relacji można użyć wprowadzonej przez Andrzeja Jankowskiego metafory teatralnej: to, co się dzieje w szkole to sztuka teatralna, miejscem akcji jest klasa szkolna, ukryty program to to, co się dzieje, choć nikt tego świadomie nie zaplanował, aktorami są nauczyciele i uczniowie.

Miejsce akcji składa się ze sceny i kulisy. Scena to przeważnie szkolna klasa, a kulisy to toalety, palarnia za szkołą, boisko, korytarze, a także pokój nauczycielski. Tu można robić to, co w klasie jest niemożliwe, także odpocząć, zrelaksować się. Kulisy są niezbędne i dla uczniów i dla nauczycieli, by utrzymać się w dobrym zdrowiu psychicznym.

Aktorzy, którymi są nauczyciele stanowią wyodrębnioną grupę zawodową. Specyfika zawodu nauczycielskiego polega na:

- pracy w izolacji od kolegów i koleżanek
- nauczyciele jako grupa rzadko w swojej pracy w kontakt z przedstawicielami innych zawodów
- w relacjach z uczniami i rodzicami nauczyciele wymagają wzajemnego poparcia.

Różnice między nauczycielami dotyczą:

1. Roli nauczyciela:
 - podejścia autorytarnego lub liberalnego
 - nastawienia na wynik lub na proces
 - położenie nacisku na program lub metodę
2. Sposobu patrzenia na uczniów i ich działalność
3. Sposobu traktowania wiedzy
4. Sposobu podejścia do ucznia:
 - zespołowe lub indywidualne
 - odtwarzanie lub tworzenie
 - uczenie przez słuchanie lub przez działanie
5. Preferencji co do technik nauczania

Cechy najbardziej lubianych przez uczniów nauczycieli to:

1. umiejętność nauczania (jasno tłumaczy, podaje przykłady, dobrze zorganizowany)

2. pogodny, łagodny, cierpliwy, nie daje się byle czym zirytować
3. przyjacielski, koleżeński, nie trzyma się na uboczu
4. interesuje się uczniami, rozumie ich
5. bezstronny- nie ma swoich „pupilków”
6. sprawiedliwy

Dobre efekty dydaktyczne uzyskuje nauczyciel, gdy: więcej niż inni wymaga, ma lepsze umiejętności nauczania, ma większą wiedzę merytoryczną, utrzymuje lepszą dyscyplinę. Przypuszcza się, że istnieje związek między osobowością nauczyciela a sposobem postępowania w klasie, które może być autorytarne lub demokratyczne (stylem kierowania). Osoby kierujące w sposób demokratyczny różnią się od nauczycieli kierujących autokratycznie pod następującymi względami:

- posiadają większą pewność siebie
- są nastawione raczej ekstrawersyjnie
- są raczej optymistyczne
- są bardziej zrównoważone emocjonalnie
- nie wykazują nadmiernej samokontroli
- przywiązują większą wagę do wartości o charakterze społecznym

Właściwości uczniów

Wśród właściwości osobowościowych uczniów wpływających na procesy porozumiewania się i na karierę szkolną najważniejsze są:

- samoocena tj. stopień w jakim uważają sami siebie za osobę zdolną, osiągającą sukcesy, wartościowa. Uczniowie o niskiej samoocenie mają trudności z nawiązaniem bliskich przyjacielskich stosunków z innymi, a w konsekwencji czują się izolowane, a potem rzeczywiście stają się społecznie izolowane. Najlepiej, jeśli samoocena jest wysoka, ale realistyczna
- Aspiracje i potrzeba osiągnięć, czyli pragnienie uzyskania sukcesu przy realizacji zadań stanowiących dla niej wyzwanie nie ze względu na związany z wykonywaniem zysk, ale dlatego, by po prostu zrobić to dobrze
- Podmiotowość i przedmiotowość. Uczniowie różnią się przeświadczeniem, że poprzez swoje działanie, postępowanie mogą w znacznym stopniu wpłynąć na otaczające go zjawiska lub mają tendencję do traktowania własnej osoby przede wszystkim jako obiektu zmian dokonywanych przez innych ludzi. Jeżeli dziecko wierzy, że warunki w jakich się znajduje nie mogą zostać przez nie zmienione, może wówczas dojść do wniosku, że wszelkie starania nie mają sensu i przestaje próbować.
- Poziom uspołecznienia, czyli przejawianie zachowań prospołecznych (opierających się na życzliwości, udzielaniu pomocy innym) i rozwoju moralnego. Przeciwnieństwem uspołecznienia jest zachowanie antyspołeczne, agresywne, wyrządzające szkodę innym ludziom

Właściwości klasy

Specyficzne cechy klasy w stosunku do innych małych grup to:

- przynależność do zespołu jest przymusowa
- wspólne działanie i sposób postępowania są w znacznym stopniu określone z góry przez szkołę, system oświaty
- struktura klasy w znacznym stopniu tworzy się spontanicznie
- z uwagi na to, że klasa jest zwykle liczną grupą, ma tendencje do tworzenia się podgrup

Struktura grupy to układ miejsc, jakie zajmują poszczególni jej członkowie względem siebie. Miejsce w tej strukturze to pozycja jednostki. Struktur zespołu może się stworzyć ze względu na różne kryteria, np. ze względu na to, kto od kogo odpisuje lekcje, kto jest stale podporządkowywany.

Jaki jest cel interakcji zachodzących w klasie? To, co ma miejsce można nazwać „bojem”, „próbą sił”, która doprowadzi do tego według czyjej woli będzie się toczyła rzeczywistość szkolna- woli nauczyciela czy uczniów. Oznaczać to może, że w klasie ma miejsce konflikt interesów obu stron. Ma to raczej miejsce w klasach starszych niż młodszych. Relacje te nazywane są negocjacjami i są wzajemną grą między osobami, w czasie której każdy szuka maksymalizacji własnego interesu. Negocjacje mogą być ukryte lub jawne, pokojowe lub wrogie. Aby osiągnąć cele nauczyciele i uczniowie stosują strategie, czyli sposoby osiągnięcia celu i techniki.

Techniki stosowane przez nauczycieli i uczniów to:

1. wytrwałość- obie strony czekają, kto się pierwszy zmęczy i ustąpi. Jest to również ustawiczne nawoływanie do porządku lub do pracy
2. porównywanie- uczniowie porównują powołując się na to, że inny nauczyciel na coś pozwala, nauczyciel mówi np., że on jest wyjątkowo tolerancyjny, bo nikt inny by na to się nie zgodził
3. uzasadnienie- przez nauczyciela stosowane w celu podkreślenia znaczenia pracy, uczniowie zaś stosują wymówki, tłumaczenia
4. powoływanie się na poprzednie ustalenia
5. groźby
6. obietnice- mogą mieć charakter przekupstwa, gdy proponuje się coś za coś
7. wybuch- gniewu czy oburzenia jako próba ukazania większej władzy czy mocy niż aktualnie posiada
8. powoływanie się na tradycję czy wyższą władzę, np. „tak się zawsze robi”
9. przyjmowanie ekstremalnej pozycji tylko po to, by mieć z czego zrezygnować- jest to stwarzanie miejsca do kompromisu
10. proponowanie wyboru
11. oferowanie partnerowi tego czego chce, po to, by uniknąć czegoś, czego może chcieć bardziej
12. gra na zwłokę
13. mobilizowanie wsparcia po drugiej stronie- np. zjednywanie sobie nieformalnego przywódcy wśród uczniów
14. obrażanie, poniżanie
15. pochlebstwo
16. rozśmieszanie i zabawa pracy na rodzaj zabawy
17. pomaganie
18. zaprzyjaźnianie się

Szerszym pojęciem niż techniki są strategie, czyli sposoby osiągnięcia celu.

Strategie nauczycieli

Strategią może być:

1. styl kierowania:

a). autokratyczny, który polega na tym, że:

- nauczyciel stopniowo informuje uczniów o każdym kroku, jaki mają uczynić
- nie toleruje projektów i pomysłów zgłaszanych przez uczniów
- wydaje polecenia, wymaga natychmiastowego wykonania
- przecina dyskusje
- dyryguje uczniami nie uczestnicząc w ich pracach

b). demokratyczny

- nauczyciel wskazuje sposób postępowania, nie wymagając, by tak koniecznie czynili
- wymienia poglądy z uczniami
- ośmiela uczniów do wyrażania własnych opinii

- zachęca do podejmowania decyzji
- włącza się do działań nie dominując

2. Władza nad mową

Wyrazem władzy nauczyciela nad uczniem jest fakt, że on i tylko on ma w klasie prawo do wypowiadania komunikatów na temat komunikatów:

- panuje nad kolejnością wypowiedzi
- wymaga odpowiedzi, wywołuje do odpowiedzi
- ma prawo przerywania odpowiedzi, poprawiania błędów

3. Strategie przetrwania- są stosowane po to, by stworzyć właściwe warunki do nauczania

- a) Socjalizacja- stosowana po to, by uczniowie zaakceptowali wzorce lansowane przez szkołę. Socjalizacji służą tzw. techniki uśmiercania, czyli .nie zwracanie uwagi na te aspekty osobowości, które nie są zgodne z rolą dobrego ucznia. Są to np.: podkreślanie roli zespołu, a nie jednostki, łamanie woli, nagradzanie za grzeczność, nacisk na właściwy wygląd
- b) Dominacja – polega np. na wypowiedaniu gróźb bardzo ostrym tonem, wyekspozowaniu ucznia ze złośliwym komentarzem po to, by go ośmieszyć
- c) Negocjacje, czyli apele, prośby, pochlebstwa, przekupstwa, groźby.
- d) Fraternalizacja- polega na zaprzyjaźnianiu się z dziećmi udając lub nawet wierząc w to, że jest się jednym z nich. Może następować przez wygląd, sposób ubierania, zachowanie, mowę, zainteresowania, flirtowanie. Formą fraternalizacji stosowaną przez starszych nauczycieli jest dystansowanie się, co do wymagań dyrekcji, do tego co robią inni nauczyciele.
- e) Nieobecność i wycofywanie się np. rozpoczynanie lekcji później lub kończenie wcześniej.
- f) Rytuał i rutyna (są do pewnego stopnia niezbędne, bo dają poczucie bezpieczeństwa). Można tu zaliczyć zwyczaj dyktowania uczniom notatek.
- g) Moralizowanie- służy do usprawiedliwiania swoich działań.

4. Granie samym sobą, czyli włożenie w sytuację szkolną całej swojej osobowości nie pozostawiając nic lub prawie nic dla innych sfer życia. Nauczyciel do spraw nauczania używa prywatnego życia, odwołuje się do niego, mówi o swoich uczuciach.

Strategie uczniów

Wybór strategii zależy od perspektywy czasowej, od celu, może wynikać ze strategii stosowanej przez nauczyciela. Uczniowie , podobnie jak nauczyciele stosują też swoje strategie przetrwania. Są one stosowane po to, by dać sobie radę ze znacznie silniejszą władzą. Są to np.:

1. Poszukiwanie specjalnych względów. W skrajnych przypadkach jest to płaszczenie się komplementowanie lub „bycie pomocnym”, stwarzanie dobrego wrażenia>
2. „Starać się nie podpaść”- polega na tym, by ukrywać słowa, gesty, czyny, które mogłyby się nie podobać
3. Wycofywanie np. przez okazywanie cierpliwości lub rezygnacji.

Wśród strategicznych umiejętności szczególnie duże znaczenie ma umiejętność radzenia sobie ze strachem. Wg. niektórych pedagogów jest to dominujące uczucie w szkole i jego wpływ na życie uczniów jest ogromny. Działania uczniów, szczególnie tych, którym ciężko idzie w szkole nakierowane są na unikanie kłopotu, zmieszania, kary, dezaprobaty lub utraty statusu. Gdy dzieci przewidują porażkę, starają się uczynić wszystko, by ją jeszcze przed faktem osłonić, by odczuwać, że miały rację, a jeśli się pomyliły, to pomyliły się niewiele więcej niż inni. Dzieciom tym zostaje niewiele energii na rozwiązanie problemu. Często popełnienie błędu daje ulgę, bo nie trzeba się wtedy martwić, że się pewnie popełni błąd. Gdy nauczyciel mówi dziecku, że popełniło błąd, często słyszy westchnienie ulgi: „wiedziałem, że będzie źle”. Jest to tzw. „ucieczka przez upadek”. Może ona także dawać

korzyści na przyszłość przy wyrabianiu strategii eksponowania słabości, niekompetencji, niemożności- jeśli nauczyciele wiedzą, że nie nic nie mogą zrobić, to niczego nie będą się po mnie spodziewać i nie będą mogli mnie ukarać za to, że nie umiem zrobić tego, co każą. Prowadzi to do postawy całkowitego odrzucenia wszelkich obowiązków. Gdy jest się nastawionym na niepowodzenie, nie można się rozczarować.

Ciekawe u uczniów są strategie odpowiedzi na pytania nauczycieli. Są to:

- zgadywanie
- sprawianie wrażenia, że się umie
- odpowiadanie cicho i niewyraźnie.

Przykładami strategii dywersyjnych stosowanych w stosunku do wypowiedzi nauczyciela są:

- zadawanie specjalnie głupich pytań
- udzielanie mylnych informacji
- przedłużanie wypowiedzi
- prośba o informacje na tematy niezręczne, niełatwe, niewygodne
- traktowanie nauczyciela jako osoby trzeciej
- odpyskiwanie
- komentowanie, podważanie wypowiedzi nauczyciela
- wygłup
- robienie hałasu
- śmiech, robienie min

Strategią stosowaną przez uczniów, którzy zdają sobie sprawę, jak ważna jest nauka, a chcą uniknąć miana pracusia jest:

- naśladowanie większości (pracować tylko tyle, by nie odstawać od innych)
- kontrolować informacje (ciężko pracować, ale sprawiać wrażenie, że się nie pracuje)
- okazjonalnie stosować „wychylenie się”, po to, by być rozpoznanym „jako swój”
- wyszukiwanie „kozła ofiarnego”

Dydaktyczne rezultaty procesów interakcji

Racją bytu nauczyciela są efekty uzyskiwane przez uczniów. W wysokim stopniu z uzyskanymi wynikami uczniów korelują duże oczekiwania nauczyciela wobec uczniów (te dzieci, u których nauczyciele spodziewają się lepszych rezultatów, te rezultaty osiągają), oryginalność, zapał i entuzjazm, Ciepło emocjonalne nauczyciela (tylko dla pewnych grup uczniowskich), jasność wykładu, zadawanie otwartych pytań, problemów do rozwiązania, dostosowanie stylu kierowania do wieku uczniów, rodzaju zadania do wykonania.

Wnioski dla nauczycieli

Z badań nad relacjami nauczyciel- uczeń wynikają następujące wnioski dla nauczycieli dotyczące postępowania wobec uczniów:

1. Być plastycznym, jeśli chodzi o styl kierowania
2. Pobudzać aktywność wychowanków (zachęcać do współzarządzania, dawać twórcze zadania)
3. Stać się osobą znaczącą dla uczniów
4. Stosować rozpoznanie zwrotne własnej pracy
5. Budować motywacje
6. Wyrabiać w sobie nawyk stałego obserwowania uczniów
7. Eliminować negatywne skutki selektywnego dopływu informacji o uczniach
8. Często przebywać z uczniami w różnych sytuacjach
9. Rozpoznawać sygnały niewerbalne nadawane przez uczniów
10. Troszczyć się o otwartość kanałów komunikacji.

Na zakończenie spróbujmy się odnaleźć wśród dowcipnie scharakteryzowanych przez Leszka Wójcika „Biblijnych typach wychowawców”:

Mojżesz jest surowy i wymagający. Jego twardość budzi respekt i szacunek, nawet nauczycieli i dyrekcji. Irytuje go ludzka słabość, bo sam jest silny. Trudno mu wybaczać błędy uczniom. On daje w szkole najniższe oceny, bo na szóstkę umie sam Pan Bóg, na piątkę on- pierwszy po Bogu. W gniewie potrafi w ciągu sekundy zniszczyć to, nad czym pracował cały semestr.

Salomon jest mądry i efektowny, ale jego mądrość jest trochę na pokaz. Jest artystą w swoim fachu, jest lubiany przez uczniów. Tak wierzy w swoją mądrość i wspaniałomyślność, że do błędów przyznaje się też na pokaz. Potrafi docenić uczniów bystrych i błyskotliwych. Salomona może zgubić namiętność i pożądanie sławy. Jeśli ma słabości, przeżywa je sam, bo nie chce zburzyć własnego idealnego wizerunku.

Piłat- uczy, bo musi. Czuje się bardziej urzędnikiem oświaty, niż nauczycielem. Rzetelnie wypełnia swoje obowiązki i prowadzi szkolne statystyki. Nigdy się nie wyróżnia. Dbą o podnoszenie swoich kwalifikacji, ale jedynie w trosce o swój awans lub lepsze zarobki. Uczniowie niechętnie proszą go o pomoc. Nigdy nie poświęciłby się dla ucznia.

Judasz- sprawia pozory dobrego i życzliwego. Często bierze stronę uczniów i wiele im wybacza. Sprawia wrażenie poczciwego i dobrotliwego, bo chce być lubiany. Surowo jednak traktuje tych, którzy za jego pozwoleniem potraktowali go zbyt poufale. Odgrywa się na uczniach, którzy przejrzeni jego grę i zrozumieli jego dwulicowość. Sam dobrze nie wie, czy uczniowie powinni go lubić, czy się bać, szanować, czy nienawidzić. Sam nie wie jak swój cel osiągnąć.

Jezus- zawsze sprawiedliwy i miłosierny. Budzi szacunek, bo potrafi cudownie nauczać. Mistrz jest surowy i wymagający, ale sprawiedliwy. Przejmuje się każdym błędem swojego ucznia. Jest łagodny, ale Jego delikatne słowa nagany bołą bardziej niż największa chłosta. Uczy odpowiedzialności za każde słowo i czyn.

Pamiętajmy, że we wzajemnych relacjach nauczyciel i uczeń posiadają tę samą godność i równe prawa człowieka. Obustronne poszanowanie i respektowanie przysługujących praw stanowi fundament partnerstwa we wzajemnym odniesieniu.

W swoim postępowaniu spróbujmy dążyć do postawy mistrza, który byłby dla wszystkich wzorem do naśladowania.

Bibliografia:

1. Janowski Andrzej, *Psychologia społeczna a zagadnienia wychowania*, Ossolineum, Wrocław, 1980
2. Janowski Andrzej, *Uczeń w teatrze życia szkolnego*, WsiP, Warszawa, 1999
3. Wójcik Leszek, *Biblijne typy wychowawców*, Wychowawca, Kraków, 10/2000
4. Wojewoda Mariola, *Autorytet nauczyciela*, Wychowawca, Kraków, 5/2003
5. Wrężel Marek, *Partner ucznia i rodzica*, Wychowawca, Kraków, 3/2001